

РОЗДІЛ 5 ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.922.5:355.3

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2024.1.16>

Романенкова Олена Юріївна,

кандидат медичних наук,

доцент кафедри практичної психології та соціальних технологій

ПВНЗ «Європейський університет»

ORCID ID: 0009-0003-1099-0300

Павлюк Оксана Дмитрівна,

доктор філософії,

доцент кафедри соціальної психології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 000-0003-1066-1235

РОЛЬ ТА МІСЦЕ ВІЙСЬКОВОГО ПСИХОЛОГА В ЕФЕКТИВНОМУ ПСИХОЛОГІЧНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ З ВИКОРИСТАННЯМ ЛІДЕРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ

THE ROLE AND PLACE OF A MILITARY PSYCHOLOGIST IN EFFECTIVE PSYCHOLOGICAL SUPPORT USING LEADERSHIP POTENTIAL

У статті розкрито роль та місце військового психолога в ефективному психологічному забезпеченні з використанням лідерського потенціалу. Звернуто увагу на нові виклики у частині психологічного забезпечення військовослужбовців з початком повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Наведено статистичні дані щодо державного замовлення до 2022 року та відсоток тих студентів, які після закінчення Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка підписували контракт із військовими частинами. Розглянуто 2 підходи до побудови мережі психологічного забезпечення у військовій сфері, а саме традиційний та штатний. Окреслено коротко їхні особливості. З'ясовано, що до 2022 року в Україні була переважно традиційна система, за якої військові психологи знаходилися при вищому командуванні, в рамках дослідницьких центрів і спеціальних відділів. Але після початку повномасштабної війни ситуація змінилася, бо військові психологи стали потрібними у всіх самостійних підрозділах. Розглянуто роль та значення військових психологів на трьох етапах психологічної підготовки військовослужбовців: на етапі підбору та підготовки до виконання бойових завдань, на етапі до, під час та після бойових дій у прифронтовій зоні та на етапі супроводу після повернення з передової чи полону, сприяння абілітації військових та робота з їхніми сім'ями. Звернуто увагу на важливості розвитку та використання лідерського потенціалу саме на другому етапі, коли військовому психологу доводиться довести, що він також є бойовою одиницею, готовий брати відповідальність та служити на благо підрозділу. В цілому, було виділено основні категорії завдань, які виконуються військовими психологами. Для демонстрації завдань, які найчастіше виконують військові психологи в реальному житті, було проведено опитування, яке дозволило зробити висновок про зміну профілю діяльності таких фахівців після 2022 року. Так, фахівці стали наловину менше займатися професійним відбором, консультуванням та регулярною психодіагностикою й дослідженнями, але відбулося зростання майже в 2 рази кількість завдань, які пов'язані з клінічною роботою з військовослужбовцями та їхніми сім'ями, їх реабілітацією. Наголошено на важливості проведення підбору, навчання та підготовки військових до виконання бойових завдань за для збереження їхнього ментального здоров'я.

Ключові слова: військовий психолог, військовослужбовець, ментальне здоров'я, психологічне забезпечення, лідерський потенціал.

The article reveals the role and place of a military psychologist in effective psychological support with the use of leadership potential. Attention is drawn to new challenges in terms of psychological support for military personnel with the beginning of the full-scale invasion of Russia in Ukraine. Statistical data on the state order until 2022 and the percentage of students who signed a contract with military units after graduating from the Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv

are presented. The article considers 2 approaches to building a psychological support network in the military sphere, namely, traditional and staffing. Their features are briefly outlined. It has been found that until 2022, Ukraine had a predominantly traditional system in which military psychologists were located at the highest command, within research centres and special departments. However, after the outbreak of a full-scale war, the situation changed, as military psychologists became necessary in all independent units. The article considers the role and importance of military psychologists at three stages of psychological training of military personnel: at the stage of selection and preparation for combat missions, before, during and after combat operations in the frontline zone and at the stage of support after returning from the frontline or captivity, assistance in the rehabilitation of military personnel and work with their families. Attention is drawn to the importance of developing and using leadership potential at the second stage, when a military psychologist has to prove that he or she is also a combat unit, ready to take responsibility and serve for the benefit of the unit. In general, the main categories of tasks performed by military psychologists were identified. To demonstrate the tasks most often performed by military psychologists in real life, a survey was conducted, which led to the conclusion that the profile of such specialists will change after 2022. Thus, specialists have become half as engaged in professional selection, counselling, and regular psychodiagnostics and research, but there has been an almost twofold increase in the number of tasks related to clinical work with military personnel and their families, and their rehabilitation. The importance of recruiting, training and preparing military personnel for combat missions to preserve their mental health was emphasised.

Key words: military psychologist, serviceman, mental health, psychological support, leadership potential.

Постановка проблеми. Сьогодні у нашій державі спостерігається становлення військової психології. Так, нові виклики вимагають змін як у підготовці військових психологів, так і в їхній адаптації до умов, в яких наразі потрібно працювати. І проблема в тому, що часу на це не має. Держава, яка з 2014 року перебуває у стані війни, виявилася не готова у частині морально-психологічного забезпечення військовослужбовців. Про цю проблему говорять не тільки військовослужбовці та їхні командири, але й самі військові психологи. І це не дивно, адже до 2014 року в державі не було взагалі державного замовлення на підготовку фахівців цієї спеціальності. Перед 2022 роком Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка щороку випускав близько 50 військових психологів, але лишень 25% з них підписували контракт із військовими частинами [1]. Це були випускники, які розуміли, як проводити професійний відбір, працювати над згуртуванням колективу, супроводжувати строковиків у військових частинах. Однак, як поводити себе на лінії вогню, як працювати з гострими стресовими розладами, як супроводжувати військовослужбовців безпосередньо на полі бою, як працювати з ПТСР та реабілітацією військових після активних дій, перебування у полоні тощо мало хто розумів і знав.

Тому від початку повномасштабної війни в Україні багатьом військовим психологам чи просто звичайним, цивільним психологам довелося вчитися на своїх помилках, на помилках своїх колег, а також черпати інформацію з передових розробок інших країн, зокрема, Ізраїлю, США, Хорватії, Словаччини тощо.

Але безспірним залишається той факт, що роль та значення військових психологів у державі, яка

перебуває у стані війни, є неоціненною. Саме з цих міркувань у публікації буде розглянуто роль та місце військового психолога в ефективному психологічному забезпеченні з використанням лідерського потенціалу.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні у світі в рамках військової психології прийнято розрізняти 2 домінуючих підходи:

1) традиційний, в якому військові психологи знаходяться при вищому командуванні, в рамках дослідницьких центрів і спеціальних відділів, які напряму підлягають командуванню Міністерства оборони та Генерального штабу;

2) штатний, в якому кожний відносно самостійний підрозділ (батальйон, бригада) має одного або кількох військових психологів у своєму складі з чітко визначеною фаховою ієрархією та автономною діяльністю [2, с. 7].

По суті, в Україні довгий час панував саме традиційний підхід, за якого психологи не обов'язково військові, а здебільшого цивільні, були ангажовані для виконання окремих військових завдань. Найчастіше, це проведення професійного відбору, визначення готовності до служби в армії, організація та проведення тренінгів з поводження у стресових умовах, розвитку стресостійкості. Іншими словами, відбувалася психоедукація та підготовка військових, яка спрямована на те, щоб людина могла розуміти, які реакції у неї виникають під час стресових ситуацій, щоб знати, як діяти, як працювати з цими станами.

Насправді, цей напрям важливий, однак за нинішніх умов згідно опитування, яке було нами проведене протягом 2023 року, часу на це у військових психологів не має. Не тільки часу, але й ресурсів. Проводяться лишень експрес-заняття щодо надання першої психологічної допомоги

під час виникнення негативних психічних станів, а також збереження та відновлення психологічного здоров'я і навчання методам самодопомоги та саморегуляції. І основною причиною цього є те, що військові психологи часто задіяні ближче до поля бою, у прифронтових лікарнях та реабілітаційних центрах.

Саме з цих міркувань вважаємо, що перший етап психологічної підготовки військовослужбовців могли б проводити цивільні психологи, які пройшли відповідні курси за даним напрямком. Це б вивільнило висококваліфікованих військових психологів, допомога яких потрібна у більш складніших умовах.

Входження військових психологів до військових підрозділів, які перебувають в постійному контакті з рядовими та командирами, мають можливість вирішувати повсякденні психологічні проблеми до, під час та після бойових дій передбачає штатний підхід. І саме на цьому етапі підготовки надважливою є роль військового психолога.

На нашу думку, такий психолог повинен мати військовий статус, тобто він має бути повноправним членом Збройних сил України, у формі і зі зброєю. З огляду на значення його ролі та ступінь професійної підготовки, психолог не може бути рядовим чи сержантом, а лише офіцером з відповідним військовим званням. Це, безумовно, є передумовою встановлення довірливих відносин між фахівцями допомагаючих професій та військовослужбовцями. Саме тут для військового психолога важливі і лідерські якості.

Усі складові, які забезпечують ефективне лідерство, можна розподілити на такі групи:

- мотиваційні (упевненість у собі, потреба в досягненні, прагнення до самоствердження і самореалізації);
- емоційно-вольові (урівноваженість, емоційно позитивне самопочуття, наявність вольових якостей);
- особистісні (вплив на інших, оригінальне, творче мислення, комунікативні та організаторські здібності);
- ділові (уміння приймати правильне рішення в непередбачених ситуаціях, готовність брати на себе відповідальність, знання, уміння та навички організаторської роботи) [3, с. 128].

Як бачимо, більша частина з цих лідерських компетенцій є важливою не тільки для військового психолога, але й для самих військовослужбовців. Тому саме штатний психолог може виступати свого роду рольовою моделлю для солдат.

Роль військового психолога на цьому етапі напрочуд важлива та складна. Він, свого роду,

бойова одиниця, яка повинна вміти володіти зброєю. Тому часто, згідно нашого опитування, на таких позиціях перебувають саме чоловіки. Жінкам-військовим психологам доводиться долати, першочергово, усталені стереотипи, доводити свою силу, незламність, відповідальність, волю, впевненість тощо. Іншими словами, саме для військових психологинь у більшій мірі є важливим розвиток та використання свого лідерського потенціалу. Майже 85% опитаних нами військових психологів відмітили проблему неприйняття жінки у лавах Збройних сил України і необхідності розвитку та демонстрації своїх лідерських якостей за для встановлення довірливих відносин з військовослужбовцями.

Щодо завдань, які виконує військовий психолог на передовій, то це, насамперед, кризова інтервенція та психологічна допомога в разі травматичних подій на передовій та підтримка військовослужбовців, що зазнали стресу, фізичних травмувань або втрати побратимів, допомагаючи їм зрозуміти, опрацювати та навчитися справлятися зі своїми емоціями та досвідом. Також для військового психолога на передовій важливо спостерігати за станом військових, вчасно виявляти тих, хто в силу тих чи інших причин перебуває у стані гострого стресового розладу, має ознаки депресивного розладу тощо. Завдання військового психолога полягає в тому, аби вивести військових з такого стану або не допускати до виконання бойових завдань, адже вони можуть нести загрозу для своїх побратимів.

На передовій особливо важливо працювати також із мотивацією військовослужбовців, з їх відповідальним ставленням до своїх обов'язків, виховання зобов'язань перед побратимами тощо.

Також штатні військові психологи сприяють командному управлінню, надаючи консультації та психологічні рекомендації з питань психологічної стійкості, комунікації та побудови командної співпраці. Тут важливо знати тонкощі військової служби і без відома командира нічого не робити.

Звичайно, попри всі вище перелічені завдання військовий психолог повинен постійно підтримувати особовий склад, вміти вислухати та зарадити проблемам, які хвилюють військовослужбовців.

І, нарешті, третій напрям діяльності військових психологів – це супровід після повернення з передової чи полону, сприяння реабілітації та абілітації військових та робота з їхніми сім'ями.

Психологічна реабілітація комбатантів з реакціями бойового стресу – це система заходів спрямованих на попередження хронізації психічних розладів, розвитку патологічних процесів, які

приводять до тимчасової або стійкої втрати боє- і працездатності, а також на більш швидке повернення комбатантів до професійної діяльності.

Зміст психологічної реабілітації полягає у розбудові системи взаємовідношень пораненого і соціального середовища. Психологічна реабілітація допомагає відбудувати умови для «очищення» психіки постраждалої людини, формує навички не екстремального поведіння, збудовує умови для саморозкриття життєвих перспектив особистості. У реабілітаційному процесі у комбатантів здійснюється емоційне відреагування психотравмуючого досвіду, підвищення адаптаційних здібностей особистості [4, с. 20].

В цілому, завданнями військово психолога на даному етапі є:

- мінімізація впливу тривалого бойового стресу;
- зміцнення ментального здоров'я військових, відновлення рівня психологічної безпеки особистості, збереження ефективності їхньої бойової діяльності;
- профілактика ранніх граничних ментальних розладів (зокрема проявів суїцидальної поведінки, залежностей) у військовослужбовців;
- мобілізація психологічних ресурсів військових у подоланні наслідків контузій, поранень, травм, зняття болючих відчуттів;
- психологічна корекція порушення морально-комунікативної, мотиваційно-вольової, ціннісно-сислової та поведінкової сфер особистості у військовослужбовців;
- навчання технікам саморегуляції для нормалізації фізичних та ментальних реакцій людини на екстремальні ситуації;
- моніторинг психологічного стану військових, які беруть участь у заходах програми психологічного відновлення [5, с. 123];
- робота із сім'ями військових тощо.

Відзначимо, що наразі для України цей напрям є певним викликом, бо кваліфікованих фахівців не вистачає, а запити, навпаки, зростають. Серед іншого варто виділити такі виклики, з якими сьогодні стикнулася наша держава:

1. У зв'язку з недостатнім фінансуванням психологічна реабілітація комбатантів проводиться несистемно.
2. Виникає додаткова потреба у досвідчених фахівцях та у створенні прозорого процесу затвердження реабілітаційних програм і відбору реабілітаційних баз.
3. Вимогою часу стало введення посад соціальних працівників у штати військових госпіталів та санаторіїв.

4. Для підняття ефективності лікувального процесу постраждалих у результаті бойових дій потребують вирішення питання щодо розробки та впровадження електронної системи персонального супроводження психологічної реабілітації комбатантів та членів їхніх сімей [6, с. 42].

Загалом, на основі вище викладеного, завдання військових психологів можна розділити на декілька категорій, а саме:

- відбір і кваліфікація;
- спостереження за бойовою готовністю;
- навчання, тренінги, психологічна профілактика і підтримка;
- діяльність у рамках психологічних операцій;
- наукові та прикладні дослідження;
- робота у сфері психосоціальної допомоги постраждалим у війні та членам їх сімей тощо.

Останнім часом дедалі більше розвивається окрема дисципліна – операційна психологія («operational psychology»), яка вивчає методи допиту, опитування, вироблення психологічних портретів супротивника та займається відбором і тренуванням кандидатів для розвідки та контррозвідки. Значно меншою мірою військові психологи займаються ергономічною роботою при виробленні нової зброї та обладнання, військовою зоопсихологією та іншими видами діяльності [2, с. 9].

Якщо звертатися до практики, то згідно опитування, яке було проведене нами серед військових психологів, було отримано такий відсотковий розподіл завдань до 2022 року і станом на 2023 рік, тобто після початку повномасштабної війни (рис. 1).

Відтак, профіль діяльності військового психолога в Україні суттєво змінився після початку повномасштабної війни. Згідно опитування, яке було нами проведене, бачимо, що фахівці стали на половину менше займатися професійним відбором, консультуванням та регулярною психодіагностикою й дослідженнями (зменшення відбулося на 53%, 47% та 44% відповідно). Водночас відбулося зростання майже в 2 рази кількість завдань, які пов'язані з клінічною роботою з військовослужбовцями, їх реабілітацією (213% та 188% відповідно). Позитивно, що все більше уваги звертається на роботу з сім'ями військових. Так, до початку повномасштабного вторгнення відсоток цих завдань становив всього 3%, а після – зріс до 8%. Такі зміни, звісно, пов'язані з сучасними викликами: все більше військовослужбовців повертаються з фронту, чисельність поранених стає невимовно великою, зростає кількість загиблих, а відтак, потребують підтримки їхні сім'ї.

Однак, вважаємо, що ігнорувати проблему підбору, навчання та підготовки військових до пере-

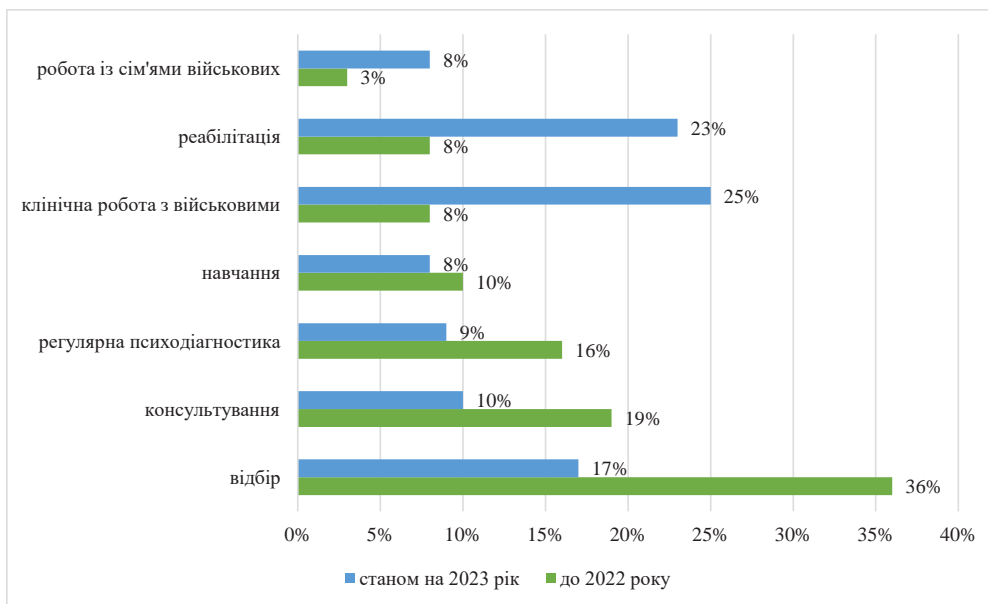

Рис. 1. Найчастіші завдання, які виконували військові психологи до 2022 року та станом на 2023 рік

дової дуже небезпечно та недалекоглядно, адже ментальні травми не менш болючі, ніж фізичні. А своєчасне попередження про можливі ситуації і як з ними справлятися дозволить зберегти психоемоційне здоров'я захисників України.

Висновки. Отже, військовий психолог відіграє ключову роль у підтримці психологічного здоров'я військовослужбовців та оптимізації їхнього функціонування під час виконання службових обов'язків. Лідерський потенціал військового психолога допомагає створити сприятливі умови для розвитку військової групи, підвищує її військову

ефективність, викликає довіру до фахівця, сприяє досягненню поставлених завдань тощо.

Дослідження підкреслює важливість системного підходу до психологічного забезпечення військової діяльності з використанням лідерського потенціалу військового психолога. Розвиток та підтримка психологічного здоров'я військовослужбовців забезпечується завдяки компетентності, професіоналізму та ефективному використанню лідерського потенціалу психологів, що сприяє зміцненню обороноздатності та загального стану Збройних сил України.

REFERENCES:

1. Panchenko, P., Pavlov, D. (2020, December). Navchayuchy ryatuvaty [Teaching to Save]. *The Ukrainians*. Retrieved from <https://theukrainians.org/navchayuchy-riatuvaty/>
2. Komar, Z. (2017). *Psykhologichna stiikist voina* [Psychological resilience of a warrior]. Kyiv: Posol'stvo Velykoyi Brytanii v Ukraini.
3. Lozova, O. M. (Ed.). (2014). *Kompetentnisnyy pidkhid u profesiyiny pidhotovtsi maybutnikh psykhologiv* [Competency-based approach in professional training of future psychologists]: monohrafiya. Vinnytsia: Vindruk.
4. Blinov, O. A., Slashtonenko O. O. (2021). Normativno-pravove zabezpechennya ta udoskonalennya finansuvannya psykhologichnoyi rehabilitatsiyi kombativ [Legal and regulatory environment and improvement of financing of psychological rehabilitation of combatants]. *Dniprovskyi naukovyi chasopys publichnogo upravlinnia, psykholohii, prava*, 5, 39-43.
5. Prykhodko, I. I., Matsehora, Ya. V., Bayda, M. S. (2023). Psykhologichne vidnovlennya ukrayinskykh viys'kovosluzhbovtiv pislia tryvaloyi uchasti u boiovykh diiakh [Psychological recovery of Ukrainian servicemen after prolonged involvement in combat operations]. *Chest' i zakon*, 4 (87), 121-131.
6. Blinov, O. A. (2015). Osnovni skladniki modeli psykhologichnoyi rehabilitatsiyi kombitantiv [Key components of the model of psychological rehabilitation for combatants]. *Sotsialna robota yak pravozakhisna profesiya*, 20-23.